

Ma'no Ko'Chish Turlarini Innovatsiya Va Integratsiya Asosida O'Rganish Orqali O'Quvchilarning O'Quv-Ta'limiy Kompetensiyalarini Rivojlantirish

Maxkamova Guluzroxon Abdumutalibovna¹

Annotatsiya: Ushbu maqolada borliqdagi narsa-hodisa, belgi-xususiyat, harakat-holat nomlari ma'lum bir jihatga ko'ra boshqa bir narsa-hodisa, belgi-xususiyat, harakat-holat nomi sifatida ham qo'llanilishi, ko'p ma'noli so'zlarning vujudga kelishi haqidagi nazariy ma'lumotlar, ma'no ko'chish turlarini o'rganishni ona tili va adabiyot darslarining o'zaro innovatsiya va integratsiya asosida olib borishning usullarini tavsiya etamiz.

Kalit so'zlar: o'quv-ta'limiy kompetensiya, ko'chma ma'no, ma'no ko'chish hodisasi, metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik, ko'chim, istiora, ramz, farqlash ko'nikmasi, hosila sememasi, shakliy o'xshashlik, vazifaviy o'xshashlik, innovatsion metodlar, innovatsiya, integratsiya.

Zamonaviy bilim olishda motivatsiya uyg'otish, mustaqil bilim olish ishtiyoqini hosil qilish, innovatsiya va integratsiya asosida ta'lim berish bugungi kunning dolzarb vazifalardandir. Pedagogik texnologiya esa ana shunday talabni ro'yobga chiqarishga qaratilgan ta'lim tizimidir. Texnologiyaning asosiy talabi – o'quvchilarning puxta bilim olishi, bilimlarni o'zlashtirishda faollik ko'rsatishi, mustaqil fikrlashi, ta'limda aniq samarador natijaga erishishdir. Pedagogik texnologiya turli-tuman qirralarga ega.

Eng avvalo, integratsiya atamasiga to'xtalsak. Integratsiya – ayrim bo'laklarning yoki elementlarning bir-biriga qo'shilishi, bir butunga aylanishi, yaxlitlanishidir.[1] "Integratsiya" tushunchasi XVIII asrdayoq Spenser tomonidan izohlangan edi. Biz ham integratsiyani tafakkur o'stirish omili sifatida qarab, uni fanlararo aloqa ham ta'lim shakllarini sintezlash tarzida talqin etishga harakat qildik.

Integratsiya – "butun" degan ma'noni bildiradi, demak, bu tafakkur o'sishi jarayonining turli qism va elementlarini bitta butunga birlashtirish bo'lib hisoblanadi. Ona tili darslarini adabiyot darslari bilan integratsiyalash o'quvchilarning badiiy tasvir vositalariga doir bilim, ko'nikma va malakalaridan ona tili darslarida foydalanish, shularga tayangan holda badiiy matnning til xususiyatlarini, undagi so'z ishlatish mahoratini o'rganish, shu orqali yoshlarning badiiy ijodiga ta'sir etish maqsadini ko'zda tutadi. Bundan tashqari ona tili darslarida adabiyot darslarida o'rganiladigan ayrim tushunchalarni konkretlashtirish, kengaytirish va chuqurlashtirish imkoniyati mavjud.

G.G. Nikitining fikricha, ona tili darslarida ijodiy ishlarni tashkil etishga integratsiyalash asosida yondashish maqsadga muvofiqdir. Bunda o'quvchilarga biror ijodiy ish turini o'rgatish ishi ona tili va adabiyot darslarida, nutq o'stirish ishlari tizimiga muayyan izchillikda tartiblanadi.[2]

Yuqoridagi fikrlarni inobatga olgan holda ma'no ko'chish turlarini o'rganishni 7-sinfda Cho'lpon she'rlari yordamida integratsiyalash usullarini tavsiya etmoqchimiz.

O'qituvchi Cho'lpon hayoti va ijodiga tegishli bo'lgan ma'lumotlarni berib bo'lgach, keyingi darslarni uning ijodini o'rganishga yo'naltiradi. O'qituvchi o'quvchilar uchun uyda bahor faslining tabiatini, binafsha gullarining ochilib turgan manzarasini tasvirlab kelishni topshiriq sifatida oldindan berib yuborishi lozim. Yangi darsda o'qituvchi o'quvchilar tomonidan chizib kelingan suratlar asosida sinf taxtasida rasmlar galereyasini tashkil etadi. Ushbu galereya asosida bahor va uning go'zal tabiati haqida o'quvchilarning og'zaki fikr-mulohazalari eshitaladi. So'ng Cho'lponning "Binafsha" she'ri ifodali o'qiladi yoki audioyozuv orqali eshittiriladi.

¹ Andijon davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasida o'qituvchisi

*Binafsha senmisan, binafsha senmi
Ko'chada aqchaga sotilgan,
Binafsha menmanmi, binafsha menmi,
Sevgingga, qayg'ungga tutilgan?
Binafsha, nimaga bir ozroq ochilmay,
Bir erkin kulmasdan uzilding?
Binafsha nimaga hidlaring sochilmay,
Yerlarga egilding, cho'zilding?
Binafsha,
Ayt menga,
Kimlardir, ularkim,
Ignani bag'ringga socharlar?
Binafsha,
Bir so'yla,
U qanday qo'llarkim,
Uzarlar, hidlaylar, yancharlar?
Binafsha, shunchalar chiroyli yuzing bor,
Nimaga uzoqroq kulmaysan?
Binafsha shunchalar tortguvchi tusing bor,
Ko'nglimga isriqlik to'kmaysan?
Binafsha yig'lama, binafsha kel beri,
Qayg'ungni qayg'umga qo'shgil.
Binafsha, sen uchun ko'kragim erk yeri,
Bu yerdan ko'klarga uchgil.
Binafsha, go'zalim, qayg'ulim, kelmaysan,
Qayg'ung zo'r, qayg'umni bilmaysan,
Menga bir kulmaysan.[3]*

She'r ifodali o'qib bo'lingach, o'qituvchi sinfdagi o'quvchilarni ikki guruhga bo'ladi. Birinchi guruhni "She'riyat shaydosi", ikkinchi guruhni esa "Tafakkur cho'qqisi" deb nomlaydi. So'ng guruhlar uchun quyidagi topshiriqlar ketma-ketligini topshiradi. 1-guruh "She'riyat shaydosi" guruhi ushbu she'rni adabiyotshunos sifatida tahlil qilishi uqtiriladi va ularga she'rning adabiy jihatdan ma'no-mazmunini ochib beruvchi quyidagi savol va topshiriqlar beriladi:

1. Binafsha obrazi qanday majoziy ma'noga ega deb o'ylaysiz?
2. She'rning: "*Binafsha senmisan, binafsha senmi, Ko'chada aqchaga sotilgan. Binafsha menmanmi, binafsha menmi, Sevgingga, qayg'ungga tutilgan?*" misralarida ifodalangan fikr va tuyg'ular haqida o'ylab ko'ring.
3. Binafsha obrazida lirik qahramon munosabati to'liq namoyon bo'lgan o'rirlarni toping va izohlang.
4. Azobli hayot ta'sirchan tasvirlangan satrlarni aniqlang va sharhlab bering.

5. Sheʼrning uchinchi bandi dastlabki toʻrt misrasidagi soʻzlar miqdoriga eʼtibor bering. Uni badiiy vazifasi jihatidan izohlashga harakat qiling.
6. “Binafsha, sen uchun koʻkragim erk yeri” misrasining mazmunini sharhlang.
7. Sheʼrda shoir ruhiyatining ifodalanishiga eʼtibor qiling.

Keyingi ikkinchi “Taffakur choʻqqisi” guruhi ushbu sheʼrni tilshunos sifatida tahlil qilib berishi lozimligi uqtiriladi va ular uchun ushbu savol va topshiriqlar ketma-ketligi beriladi.

1. Sheʼrda maʼno koʻchish yoʻllarining qanday turlari ishtirok etgan?
2. “Binafsha sen uchun koʻkragim erk yeri, Bu yerdan koʻklarga uchgil” tarzida ifodalangan misralarda maʼnokoʻchishning qanday turi mavjud?
3. “Koʻkragim” va “erk yeri” soʻzlari orqali qanday tushunchalar ifoda etilgan deb oʻylaysiz?
4. Sheʼrdagi “binafsha” timsoli qanday maʼnotashiyotgani toʻgʻrisida oʻylab koʻring.
5. Nima uchun shoir sheʼrda oʻz fikrlarini toʻgʻridan-toʻgʻri ifodalay olmagan?
6. Binafsha, uning ochilishi, tezda soʻlishi va shoir ruhiyati oʻrtasida qanday bogʻliqlik bor deb oʻylaysiz?
7. Sheʼrning maʼno-mazmunini ochib berish uchun qoʻllanilgan mavhum otlarni koʻrsating. Nima uchun aynan mana shu mavhum tushunchalardan foydalanilgan?

Ushbu topshiriqlar ketma-ketlik bilan bajarib boʻlingach, oʻqituvchi Choʻlpon hayoti va ijodi haqidagi quyidagi fikrlarni bildirib oʻtishi lozim:

Oʻzining har bir asari bilan Choʻlpon xalqimiz uchun oʻgʻir sinov davri hisoblangan 20-30-yillarda chin vatanparvar, haqiqiy istiqlol kuychisi va kurashchisi sifatida namoyon boʻlganligi haqida biz oʻtgan darslarda gaplashgan edik. Bugun esa biz Choʻlponning “Binafsha” sheʼrini oʻrganar ekanmiz, sheʼrdagi “binafsha” timsoli qanday maʼno tashiyotganligi haqida oʻylab koʻraylik. Sheʼrda shoirning ichki kechinmalari koʻklam koʻkati “binafsha”ga qaratilganmi, xoʻrlangan qizgami yoki haqoratlangan yurtgami, ezilgan millatgami? Agar biz ushbu sheʼrni yaxshilab oʻrganar ekanmi, ushbu timsol orqali erk tuygʻusi, istiqlol umidi yorqin ifodalanganligini koʻrishimiz mumkin boʻladi.

Choʻlponning yigirmanchi yillarda yaratilgan “Goʻzal”, “Xalq”, “Koʻngil”, “Buzilgan oʻlkaga”, “Erkinlik istagi” va shu qatorda “Binafsha” sheʼri oʻquvchiga ozodlik tuygʻularini singdirishga boy ozuqa bera oladigan asarlardir. Ularni oʻrganish, tahlil etish jarayonida yosh avlod ongida mustaqil Vatanga cheksiz muhabbat uygʻotish mumkin.

Ana shu yuqorida tilga olingan juda koʻplab asarlari orqali Choʻlpon xalqimizning erki va ozodligi yoʻlida iymon-eʼtiqod timsoliga aylandi. Shoir goʻzal Turkistonni mustaqil, erkin holda koʻrishni shu qadar orzu qiladiki, tuzum mafkurachilari uning ogʻzini berkitib, nafasini chiqarmay turganida ham oʻzining oʻlmas satrli ozodlik ruhi bilan sugʻorilgan sheʼrlari bilan kurashdi, oʻz soʻzini ayta oldi. Va oxir oqibatda oʻzi uchun muqaddas hisoblangan Vatan uchun, jondan ortiq sevgan xalqi uchun jon fido qildi.

Ushbu maʼlumotlar aytib boʻlingach, koʻchim va uning turlari haqida nazariy maʼlumot beriladi. Slaydlar orqali tushuntiriladi. “Koʻchim – soʻzni koʻchma maʼnoda qoʻllash yoki narsa-hodisaga xos sifatlarni qaysidir jihati bilan shularga oʻxshaydigan boshqa narsa-hodisalarga koʻchirish sanʼatidir. Koʻchimning turlari: majoz, istiora, ramz”.

Majoz adabiy asarda oʻquvchiga noaniqroq boʻlgan tushunchani koʻpchilikka maʼlum boʻlgan narsalarga xos belgilar bilan ifodalashdir. Gulxaniyning “Tuya bilan boʻtaloq”, “Maymun bilan najjor”, “Toshbaqa bilan chayon” asarlarida insonlarga, ayrim ijtimoiy tabaqalarga xos xususiyatlarning hayvon obrazlariga koʻchirilishi majozning yorqin namunasi.

Ramz ham koʻchimning keng tarqalgan turlaridan biridir. Oʻquvchi anglashi murakkabroq boʻlgan mavhum axloqiy-maʼnaviy sifatning shu sifatlarga koʻproq ega boʻlgan narsa va jonivorlar orqali

ifodalanishiga ramz deyiladi. O‘zbek mumtoz adabiyotida may – hayot ramzi, gul – ma‘shuqa ramzi, burgut – mag‘rurlik ramzi, chumoli – mehnatsevarlik, tirishqoqlik ramzi va h.k. tarzida qadimdan qo‘llanib kelinadi.

Istiorada biror narsa-hodisaga xos xususiyatlarni boshqa bir narsa-hodisaga ko‘chirish orqali badiiy ma‘noifodalanadi. Lekin bu ko‘chirishda tashqi o‘xshashlik asosiy o‘rin tutmaydi. Balki o‘xshatilayotgan va o‘xshayotgan narsahodisalar orasidagi ichki mantiqiy bog‘lanishga, yaqinlikka, vazifalaridagi umumiylikka tayanadi. Istiorani qisqargan ko‘rinishdagi o‘xshatish deyish mumkin. Cho‘lponning “Binafsha” she‘rida “*Binafsha, sen uchun ko‘kragim erk yeri, Bu yerdan ko‘klarga uchgil*” tarzida ifodalangan misralar bor. Unda “*Vatan*” tushunchasi “*ko‘kragim*” so‘zi bilan, “*ozod yurt*” tushunchasi “*erk yeri*” so‘zlari bilan ifoda etilgan. Shu orqali shoir o‘z she‘rida badiiy adabiyotga xos bo‘lgan ko‘chimning istiora turidan foydalangan.

Yuqoridagi ma‘lumotlar berib bo‘lingach, o‘qituvchi ko‘chim hamda “Ona tili” fanida o‘rganilgan ma‘no ko‘chish hodisalari o‘rtasida qanday o‘xshashlik va farqli tomonlar mavjudligi haqida so‘raydi. Ma‘no ko‘chishi haqidagi quyidagi ma‘lumotlarni esga soladi: “*Ko‘chma ma‘no – ma‘lum bir ko‘p ma‘noli so‘zning nutq tarkibida boshqa so‘zlar bilan bog‘langanda namoyon bo‘ladigan ma‘nosi. Masalan: yo‘lda tosh yotibdi – o‘z ma‘nosi; bag‘ri tosh – ko‘chma ma‘noda. Ma‘no ko‘chishning metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik kabi turlari bor. Ma‘no ko‘chish yo‘llaridan nutqda o‘rinli foydalanish nutqimizni ta‘sirchan, lo‘nda va ifodali qiladi. So‘zlovchining badiiy-estetik qobiliyatini namoyon etadi. Ko‘chimdan foydalanganda nutqimiz ta‘sirchan bo‘ladi, so‘zlarning badiiy-estetik qiymati oshadi*”.

Yuqoridagi topshiriqlardan so‘ng o‘quvchilarga ozodlik, erkinlik, Vatan tuyg‘usi haqidagi o‘zbek xalq maqollarini izlab topish va ularni izohlash so‘raladi.

Ona yurtning – oltin beshiging.

O‘zga yurtda shoh bo‘lguncha, O‘z yurtningda gado bo‘l.

Yeridan ayrilgan yeti yil yig‘lar, Elidan ayrilgan o‘lguncha yig‘lar.

Bulbul chamanni sevar, Odam – Vatanni.

Daraxtni yer ko‘kartiradi, Odamni el ko‘kartiradi.

Ona yurtning omon bo‘lsa, Rangi ro‘ying somon bo‘lmas.

Vatanning tinch – sen tinch!

Topshiriq: Yuqorida berilgan maqollar tarkibida qo‘llanilgan so‘zlarni bir ma‘noli va ko‘p ma‘noli so‘zlar guruhiga ajrating. Ko‘chma ma‘noda kelgan so‘zlarni tahlil qiling.

Uyga topshiriq: She‘rni yod oling. Siz ham ozodlik, erk kabi tuyg‘ularni qanday ko‘chma ma‘nolarda ifodalagan bo‘lar edingiz? Uyingizda ana shunday o‘xshatishlarga, ko‘chim turlariga misollar topib keling.

Ona tili va adabiyot darslarini o‘zaro integratsiya asosida tashkil etilishi o‘rganilayotgan badiiy matnning til xususiyatlarini o‘rganish bilan birga, alohida bosqichda shu badiiy matnda mavjud bo‘lgan badiiy tasvir vositalarini aniqlashga, ularga nisbatan e‘tiborli bo‘lishga, bundan tashqari ushbu vositalarning ona tilida o‘rganilayotgan hodisalar bilan qanday aloqadorlik hosil qilishini anglash uchun juda katta yordam beradi.

Ma‘no ko‘chish mavzusini o‘rganishni nafaqat adabiyot darslari bilan integratsiya asosida tashkil qilish, balki ushbu mavzuni o‘rganishni o‘simlik va ularning xususiyatlari, hayvonlar va ularning xususiyatlarini o‘zaro bog‘lagan holda botanika, zoologiya fanlari bilan yoki payrovlar, askiya va latifalar orqali xalq og‘zaki ijodi bilan o‘zaro bog‘lab, integratsiya asosida o‘rganish ham mumkin. Innovatsiya va integratsiya asosida o‘tilgan darslar o‘quvchilarning olayotgan bilimlaridan kelgusida kundalik hayotlarida, kasbiy faoliyatlarida mohirona foydalanish imkoniyatlarini beradi, Zero, milliy o‘quv dasturi asosida tuzilayotgan yangi avlod darsliklarining ham maqsadlari aynan shundan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. –Т. I - М.: Русский язык, 1981.-Б. 380.
2. Никитина Г.Г. Обучение младших школьников творческим работам на основе интеграции языковой и литературной подготовки. Составление рассказа по серии сюжетных картинок // Начальная школа. – 2007. – № 5.
3. Yo‘ldoshev Q., Qosimov B., Qodirov V., Yo‘ldoshbekov J.. Adabiyot. Umumiy o‘rta ta‘lim makablarining 7-sinfi uchun darslik-majmua. Qayta ishlangan 3-nashri.– Toshkent: Sharq, 2013. - 368 b.
4. To‘xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. – T.: O‘zbekiston Milliy kutubxonasi. 2010
5. G‘ulomov A., Ne‘matov H. Ona tili ta‘limining mazmuni. – T.: O‘qituvchi, 1995.

